

Київський національний університет імені Тараса Шевченка
Філософський факультет
Центр українознавства

Українознавчий альманах

Випуск 31

Київ 2022

Українознавчий альманах. Випуск 31. К.: «Міленіум», 2022. 130 с.

ISSN 2520-2626

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.31>

Це число «Українознавчого альманаху» присвячене 300-річному ювілею видатного українського філософа Григорія Сковороди. Воно складається з двох тематичних блоків: «Григорій Сковорода в культурі України: минуле та сьогодення» та «Актуальні українознавчі дослідження». У виданні, зокрема, розглядаються такі питання: сучасна українська національна ідея у зв'язку з творчою спадщиною Григорія Сковороди; біблійні наративи у творчості Григорія Сковороди; гносеологічний компонент у філософії Григорія Сковороди; ідеї мандрівного філософа Григорія Сковороди у відображенні нейромереж; «сродність» (спорідненість) духу, епохи і людини в інтерсуб'єктних освітніх практиках сучасної України; роль україноцентричних еліт в контексті філософії суб'єктності України та ін.

Для науковців, викладачів, студентів.

Головний редактор

С.В. Руденко, д-р філос. н., проф.

Упорядниці

Ірина Грабовська, канд. філос. н., Світлана Кагамлик, д-р. іст. н.,
Катерина Кобченко, канд. іст. н., Людмила Сорочук, канд. філол. н.

Редакційна колегія

Т.І. Власова, д-р філос. н., проф.; І.М. Грабовська, канд. філос. н., ст. наук. співр.; С.Р. Кагамлик, д-р. іст. н., ст. наук. співр.; О.Р. Кісь, д-р іст. н., ст. наук. співр.; Р.М. Конта, д-р іст. н., проф.; М.І. Обушний, д-р політ. н., проф.; С.В. Сторожук, д-р філос. н., проф.; А.М. Тормахова, канд. іст. н., доц.; М.І. Хилько, д-р філос. н., проф.; К.С. Шевчук, д-р філос. н., проф.; Роман Сапенко, д-р філософії (габілітований), проф. (м. Зелена Гура, Республ. Польща); Кармен Шайде, д-р історії (габілітований), доцент (м. Берн, Швейцарія).

Затверджено Вченою радою філософського факультету
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Протокол №5 від 28 листопада 2022 року).

Зареєстровано Міністерством юстиції України
Свідоцтво про державну реєстрацію КВ No 24897-14837P від 17.06.2021

Видання індексується Google Scholar та Index Copernicus International.

Рішенням Атестаційної колегії Міністерства освіти і науки України «Українознавчий альманах» визнано фаховим виданням з філософських наук (наказ No 886 від 02 липня 2020 р.) та історичних наук (наказ No 1471 від 26 листопада 2020 р.) у категорії "Б".

© Київський національний університет імені Тараса Шевченка, 2022

© Центр українознавства, 2022

© Міленіум, 2022

Ukrainoznavchy Almanakh (Almanac of Ukrainian Studies). Issue 31. Kyiv: "Milenium", 2022. 130 p.

ISSN 2520-2626

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.31>

This issue of the *Ukrainiznavchyj Almanakh* is dedicated to the 300th anniversary of the outstanding Ukrainian philosopher Hryhoriy Skovoroda. It consists of two thematic blocks: "Hryhorii Skovoroda in the Culture of Ukraine: Past and Present" and "Current Ukrainian Studies". The publication, in particular, addresses the following issues: modern Ukrainian national idea in connection with the creative heritage of Hryhoriy Skovoroda; biblical narratives in the works of Hryhoriy Skovoroda; epistemological component in the philosophy of Hryhoriy Skovoroda; ideas of the itinerant philosopher Hryhoriy Skovoroda in the reflection of neural networks; "kinship" of spirit, epoch and man in intersubjective educational practices in modern Ukraine; the role of Ukrainian-centric elites in the context of the philosophy of subjectivity of Ukraine, etc.

For scientists, lecturers and students.

Chef Editor

S.V. Rudenko, Full Professor, Dr. Habil

Editors of the issue

Iryna Grabovska, PhD; Svitlana Kahamlyk, Dr. Habil;

Kateryna Kobchenko, PhD, Liudmyla Sorochuk, PhD

Editorial Board

T.I. Vlasova, Full Professor, Dr. Habil.; I.M. Grabovska, Senior Research Fellow, PhD; S.R. Kahamlyk, Senior Research Fellow, Dr. Habil.; O.R. Kis, Senior Research Fellow, Dr. Habil.; R.M. Konta, Full Professor, Dr. Habil.; M.I. Obushnyi, Full Professor, Dr. Habil.; S.V. Storozhuk, Full Professor, Dr. Habil.; A.M. Tormakhova, Associate Professor, PhD.; M.I. Khylyko, Full Professor, Dr. Habil.; K.S. Shevchuk, Full Professor, Dr. Habil.; Roman Sapenko, Full Professor, Dr. Habil. (Zeliona Góra, Poland); Carmen Scheide, Professor, Dr. Habil. (Bern, Switzerland).

Approved by the Academic Council of the Faculty of Philosophy,

National Taras Shevchenko University of Kyiv

(Protocol No5 from 28 November, 2022)

Certificate of state registration KB № 24897-14837P from 17.06.2021

The publication is indexed by Google Scholar and Index Copernicus.

By the decision of the Certification Board of the Ministry of Education and Science of Ukraine Almanac of Ukrainian Studies is included to the List of professional publications of Ukraine in category "B" in philosophical sciences (order No 886 from July 2, 2020) and historical sciences (order No 1471 from November 26, 2020).

© Taras Shevchenko National University of Kyiv, 2022

© Center of Ukrainian Studies, 2022

© Milenium, 2022

ЗМІСТ

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА В КУЛЬТУРІ УКРАЇНИ: МИНУЛЕ ТА СЬОГОДЕННЯ

Бродецька Юлія ГНОСЕОЛОГІЧНА СПАДЩИНА ФІЛОСОФІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	8
Даниленко Сергій, Воропасва Тетяна, Дроботенко Микола СУЧАСНА УКРАЇНСЬКА НАЦІОНАЛЬНА ІДЕЯ У КОНТЕКСТІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	13
Кагамлик Світлана ІНТЕЛЕКТУАЛЬНІ КОМУНІКАЦІЇ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	26
Обушний Микола, Сліпушко Оксана ІДЕЙНИЙ СПЕКТР ФІЛОСОФСЬКИХ ТРАКТАТИВ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	32
Поліщук Володимир ПОСТАТЬ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ І СКОВОРОДИНСЬКІ СМИСЛИ В ПОЕЗІЇ ОЛЕКСІЯ СОФІЄНКА	40
Стребкова Юлія, Кравченко Ірина МАНДРІВНА ФІЛОСОФІЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ У ВІДОБРАЖЕННІ НЕЙРОМЕРЕЖ	47
Шамсутдинова-Лебедюк Тетяна БІБЛІЙНІ НАРАТИВИ У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ	53
Янковська Жанна, Сорочук Людмила «ПІЗНАЙ СЕБЕ САМОГО»: НАЦІОНАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ЗВУЧАННЯ ПОЕМИ-СИМФОНІЇ П. ТИЧИНИ «СКОВОРОДА»	58

АКТУАЛЬНІ УКРАЇНОЗНАВЧІ ДОСЛІДЖЕННЯ

Афанасьєва Людмила, Букрєєва Ірина, Глебова Наталя, Глинська Людмила, Чичановський Ігор СОРОДНІСТЬ ДУХУ, ЕПОХИ І ЛЮДИНИ В ІНТЕРСУБ'ЄКТНИХ ОСВІТНІХ ПРАКТИКАХ СЬОГОДЕННІЇ УКРАЇНИ	66
Грабовська Ірина, Настояща Катерина, Талько Тетяна РОЛЬ УКРАЇНОЦЕНТРИЧНИХ ЕЛІТ В КОНТЕКСТІ ФІЛОСОФІЇ СУБ'ЄКТНОСТІ УКРАЇНИ (300-РІЧЧЮ ВІД ДНЯ НАРОДЖЕННЯ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ ПРИСВЯЧУЄТЬСЯ)	72
Грабовський Сергій ПРОБЛЕМА КРИМСЬКОТАТАРСЬКОЇ АВТОНОМІЇ В УКРАЇНІ	81
Добронравова Ірина ПРОЦЕСИ САМООРГАНІЗАЦІЇ ЯК ПРЕДМЕТ ФІЛОСОФСЬКОГО ОСМИСЛЕННЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ФІЛОСОФІЇ НАУКИ	87

Кондратьєва Ірина МЕТОДОЛОГІЯ РОМАНА ІНГАРДЕНА У ДОСЛІДЖЕННІ РЕЛІГІЙНОГО МИСТЕЦТВА	95
Марущенко Мирослава МЕДИКО-СОЦІАЛЬНІ АСПЕКТИ ПІДТРИМКИ УКРАЇНИ МІЖНАРОДНИМ СПІВТОВАРИСТВОМ НА ТЛІ ЗБРОЙНОЇ АГРЕСІЇ РОСІЇ	100
Мештанов Андрій РЕЛІГІЙНА ЕТИКА ЯК РЕЛІГІЙНО-ФІЛОСОФСЬКИЙ ФЕНОМЕН: СПРОБА ФІЛОСОФСЬКОЇ РЕФЛЕКСІЇ	106
Мишков Віктор, Шамсутдинова-Лебедюк Тетяна СТАРООБРЯДНИЦЬКА ЦЕРКВА: АСПЕКТИ ЖИТТЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ	113
Сорочук Людмила КОНЦЕПТ СВІТОВОГО ДЕРЕВА В УКРАЇНСЬКІЙ ЕТНОКУЛЬТУРНІЙ ТРАДИЦІЇ ТА КУЛЬТУРІ СТАРОДАВНЬОЇ ІНДІЇ	118
Цюрупа Михайло АНТИЛЮДЯНИЙ СМИСЛ РОСІЙСЬКОЇ «СПЕЦОПЕРАЦІЇ ЗВІЛЬНЕННЯ»: СПРОБА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЇ АКЦІЇ ВИНИЩЕННЯ УКРАЇНСТВА БЕЗ ОБМЕЖЕНЬ	123

CONTENT

<i>HRYHORIY SKOVORODA IN THE CULTURE OF UKRAINE: PAST AND PRESENT</i>	
<i>Brodetska Yulia</i> EPISTEMOLOGICAL HERITAGE OF HRYHORIY SKOVORODA PHILOSOPHY	8
<i>Danylenko Serhiy, Voropayeva Tetiana, Drobotenko Mykola</i> MODERN UKRAINIAN NATIONAL IDEA IN THE CONTEXT OF THE CREATIVE HERITAGE OF HRYHORIY SKOVORODA	13
<i>Kahamlyk Svitlana</i> INTELLECTUAL COMMUNICATIONS OF HRYHORIY SKOVORODA	26
<i>Obushnyi Mykola, Slipushko Oksana</i> IDEOLOGICAL SPECTRUM OF PHILOSOPHICAL TREATISES OF HRYHORIY SKOVORODA	32
<i>Polishchuk Volodymyr</i> THE FIGURE OF HRYHORIY SKOVORODA AND SKOVORODA'S SENSES IN THE POETRY BY OLEXII SOFIYENKO	40
<i>Strebkova Julia, Iryna Kravchenko</i> TRAVELING PHILOSOPHY OF HRYHORIY SKOVORODA IN THE REFLECTIONS OF NEURAL NETWORKS	47
<i>Shamsutdynova-Lebedyuk Tetyana</i> BIBLICAL NARRATIVES IN THE WORKS OF HRYHORIY SKOVORODA	53
<i>Yankovska Zhanna, Sorochuk Liudmyla</i> "KNOW YOURSELF": NATIONAL-PHILOSOPHICAL MEANING OF PAVLO TYCHINA'S POEM-SYMPHONY «SKOVORODA»	58
CURRENT UKRAINIAN STUDIES	
<i>Afanasieva Lyudmila, Bukrieva Iryna, Hlebova Natalia, Glyns'ka Lyudmila, Chychanovskyi Ihor</i> THE RELATIONS OF SPIRIT, TIME AND PERSON IN THE INTERSUBJECTIVE EDUCATIONAL PRACTICES IN TODAY'S UKRAINE	66
<i>Grabovska Iryna, Nastoiascha Kateryna, Talko Tetyana</i> THE ROLE OF THE UKRAINE-CENTRIC ELITES IN THE CONTEXT OF THE PHILOSOPHY OF THE OF UKRAINE'S SUBJECTIVITY (DEDICATED TO THE 300th ANNIVERSARY OF BIRTH OF HRYHORIY SKOVORODA)	72
<i>Hrabovsky Serhiy</i> THE PROBLEM OF CRIMEA TATAR AUTONOMY IN UKRAINE	81
<i>Dobronravova Iryna</i> PROCESSES OF SELF-ORGANIZATION AS A TOPIC OF PHILOSOPHICAL COMPREHENSION IN THE UKRAINIAN PHILOSOPHY OF SCIENCE	87

Kondratieva Iryna THE METHODOLOGY OF ROMAN INGARDEN IN THE STUDY OF RELIGIOUS ART	95
Marushchenko Myroslava MEDICAL AND SOCIAL ASPECTS OF THE NTERNATIONAL COMMUNITY'S SUPPORT FOR UKRAINE IN THE CONTEXT OF RUSSIA'S ARMED AGGRESSION	100
Meshtanov Andrii RELIGIOUS ETHICS AS A RELIGIO-PHILOSOPHICAL PHENOMENON: AN ATTEMPT AT PHILOSOPHICAL REFLECTION	106
Myshkov Victor, Shamsutdynova-Lebedyuk Tetyana OLD BELIEVER CHURCH: ASPECTS OF LIFE IN MODERN CONDITIONS	113
Sorochuk Liudmyla THE CONCEPT OF THE WORLD TREE IN THE UKRAINIAN ETHNO- CULTURAL TRADITION AND IN THE ANCIENT INDIAN CULTURE	118
Tsiurupa Mykhailo THE ANTIHUMAN MEANING OF THE RUSSIAN "SPECIAL OPERATION OF LIBERATION": AN ATTEMPT TO CONCEPTUALIZE THE ACTION OF EXTERMINATION OF UKRAINIANS WITHOUT RESTRICTIONS	123

9. *Slovo roku-2019* [The Word of the Year]. URL: <http://myslovo.com/wp-content/uploads/2021/11/%D0%A1%D0%BB%D0%BE%D0%B2%D0%BE-%D1%80%D0%BE%D0%BA%D1%83-2019.pdf> (in Ukrainian).
10. Fedorchuk L.P. (2000). *Bestiarna symbolika u tvorakh Hryhoriia Skovorody ta yii folklorno-mifolohichni dzherela* [The bestarian symbolism in the works of Hryhoriia Skovoroda and its folklore-mythological sources]. *Filolohichni studii*. №2. Luts'k. Pp. 84–91. (in Ukrainian).
11. Fedorchuk L.P. (2000). *Do rozghadky dzherel roslinnoi symboliky u tvorakh Hryhoriia Skovorody* [To unravel plant symbolism source in the works of Hryhoriia Skovoroda]. *Nauka i suchasnist. Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M.P. Drahomanova*. Vypusk.1. Ch.I. Pp. 262–266 (in Ukrainian).
12. Fedorchuk L.P. (2000) *Skovorodynivska model svitu v konteksti narodnoho svitobachennia. Kosmichni katehorii* [Skovoroda's model of the world in the context of the folk worldview. Space categories]. *Publitsystyka i polityka: Zbirnyk naukovykh prats*. Pp. 66–71. (in Ukrainian).
13. Fedorchuk L.P. (2000). *Ukrainskyi folklor yak faktor natsionalnoho samovyrazu Hryhoriia Skovorody* [Ukrainian folklore as a factor of Hryhoriia Skovoroda national self-expression]: dys... kand. filol. nauk : 10.01.07. / Kyivskyi natsionalnyi un-t im. Tarasa Shevchenka. K. 180 p. (in Ukrainian).
14. Chyzhevskiy D. (2004). *Filosofia H. S. Skovorody* [The philosophy of Hryhoriia Skovoroda]. Kharkiv: Prapor. 272 p. (in Ukrainian).
15. Chyzhevskiy Dmytro (2000). *Teoriia symboliv H.S. Skovorody*. [Hryhoriia Skovoroda: Theory of symbols]. *Ukraina: filosofskyi spadok stolit. Khronika 2000*. K. Vyp. 39–40. Pp. 58–67 (in Ukrainian).
16. Barthes Roland (1980). *LA Chambre Claire: Note Sur LA Photographie* (Cahiers du cinéma Gallimard). Cahiers Du Cinema Gallimard Seuil. Paris. 192 p. (in France).

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.31.7>
 УДК 27-23:1(477)(092)

Тетяна ШАМСУТДИНОВА-ЛЕБЕДЮК

кандидат філософських наук, доцент,
 професор кафедри філософії,
 Рівненський державний гуманітарний університет

ORCID: 0000-0001-9288-7005
 Email: ta.sha@ukr.net

БІБЛІЙНІ НАРАТИВИ У ТВОРЧОСТІ ГРИГОРІЯ СКОВОРОДИ

Анотація. У статті розкривається місце Біблії у формуванні і утвердженні світогляду Григорія Сковороди. Вона займала в житті і творчості визначного українського філософа, нашої національної гордості, особливе місце серед джерел пізнання навколишнього світу. Біблійна тематика, цитати з Біблії присутні в усіх творах Григорія Сковороди, в тому числі і в його приватних листах. У своїх поясненнях, питаннях чи відповідях він завжди посилався на біблійний текст. Попри те, що мислитель досконало знав Святе Письмо, він постійно його читав і студіював, думав над кожним словом, кожною деталлю тексту, тлумачив і говорив, що в найпростішому, на перший погляд, вислові дуже часто захований не для всіх доступний, глибинний зміст і розуміння. Г. Сковорода, вбачаючи в Біблії символічні образи, висловлював думку, яка лежить в основі його філософії, про необхідність вищого, духовного, алегоричного розуміння Біблії та радив читати її без поспіху, ретельно обмірковувати прочитане, аби не сприймати бездумно історії та вислови, складені в давно минулі часи. Його позиція тлумачення Святого Письма виходила з алегорично-символічних концепцій, базувалася на методі старохристиянської екзегези. З огляду на це Г. Сковорода не приймав а ні догматичного, раз і назавжди усталеного трактування Біблійних текстів, ні його буквального розуміння, вважаючи такий підхід далеким від пошуків дорогоцінної істини, що міститься в Біблії. Він висловлював думку, яка лежить в основі його філософії, про необхідність вищого, духовного, алегоричного розуміння Біблії. У своїх творах філософ також переосмислює також біблійні образи, надаючи їм іншого змісту. Завдяки біблійним персонажам, автор розкриває такі людські риси як правдивість, щирість, доброту, милосердя, любов до ближнього.

Філософ вважав, що Біблія є «полем Божих знамень», де кожне знамення – це символ. Саме ці символи, за словами Григорія Сковороди, відкривають найкращу частину нашого розуму, спонукаючи його

до пізнання повноти божественної Істини. Саме Біблія стала для нього вагомим джерелом пізнання, духовним імперативом, що визначали становлення Г. Сковороди як філософа та релігійного мислителя.

Ключові слова: Біблія, світ символів, істина, алегорія, богослів'я, символіко-алегоричний метод, екзегеза.

Tetyana SHAMSUTDYNOVA-LEBEDYUK

Ph.D. in Philosophy

Associated Professor

Department of Philosophy,

Rivne State University of the Humanities

BIBLICAL NARRATIVES IN THE WORKS OF HRYHORIY SKOVORODA

Abstract. The article reveals the place of the Bible in the formation and confirmation of Grigory Skovoroda's worldview. It occupied a special place among the sources of knowledge of the surrounding world in the life and work of a prominent Ukrainian philosopher, our national pride. Biblical themes, quotations from the Bible are present in all works of Grigory Skovoroda, including in his private letters. In his explanations, questions or answers, he always referred to the biblical text. Despite the fact that the thinker knew the Holy Scriptures perfectly, he constantly read and studied them, thought about every word, every detail of the text, interpreted and said that in the simplest, at first glance, statement very often hidden a deep meaning that is not accessible to everyone and understanding. H. Skovoroda, seeing symbolic images in the Bible, expressed the opinion, which is the basis of his philosophy, about the need for a higher, spiritual, allegorical understanding of the Bible and advised to read it without haste, to carefully consider what was read, so as not to mindlessly perceive the stories and sayings contained in long past times. His position on the interpretation of the Holy Scriptures was based on allegorical-symbolic concepts, based on the method of early Christian exegesis. In view of this, G. Skovoroda did not accept either a dogmatic, once-and-for-all established interpretation of Biblical texts, or its literal understanding, considering such an approach to be far from the search for the precious truth contained in the Bible. He expressed the opinion, which is the basis of his philosophy, about the need for a higher, spiritual, allegorical understanding of the Bible. In his works, the philosopher also reinterprets biblical images, giving them a different meaning. Thanks to biblical characters, the author reveals such human traits as truthfulness, sincerity, kindness, mercy, love for one's neighbor.

The philosopher believed that the Bible is a "field of God's signs", where each sign is a symbol. It is these symbols, according to Grigory Skovoroda, that open the best part of our mind, prompting it to know the fullness of divine Truth. It was the Bible that became for him an important source of knowledge, a spiritual imperative that determined the development of H. Skovoroda as a philosopher and religious thinker.

Keywords: Bible, world of symbols, truth, allegory, theology, symbolic-allegorical method, exegesis.

Впродовж життя багатьох поколінь Біблія, як Книга Книг, була не тільки об'єктом поклоніння, шанування і наслідування, але й об'єктом ретельного шанобливого та уважного, нерідко й критичного дослідження.

Особливе місце Біблія займала в житті і творчості визначного українського філософа, нашої національної гордості, Г.С. Сковороди. Книга Книг стала для нього критерієм правил життя та світу. Вона була одним із джерел його філософської творчості. Біблія активно присутня у всій його філософській системі. Вивчення спадщини Г. Сковороди треба починати з релігійного світу мислителя, з його релігійних ідей. Сковорода стає філософом, тому що цього вимагали його релігійні прозріння. Завдяки Біблії він переходить від християнської свідомості до розуміння людини і людського світу.

Уважне і неупереджене прочитання творів Сковороди, мислителя і поета, приводить неминуче до розуміння того, що він був і великим знавцем, і справжнім «любителем Священної Біблії», як він сам про це говорив. У «Розмові п'яти подорожніх про істинне щастя в житті» Г. Сковорода писав:

«Вибачте, друзі мої, надмірну мою прихильність до цієї книги. Визнаю свою гарячу пристрасть... Біблію я почав читати, близько тридцяти років від свого народження. Але ця найчудовіша для мене книга над усіма моїми полубовниціями (іншими любимими книжками – Т.Ш.-Л.) гору одержала, втоливши мою довгочасову спрагу та голод хлібом і водою, солодшою меду та щільника, Божої істини і правди» [7, с. 355]. Свою присвяту до «Басень Харківських» він підписує «твій вірний слуга, любитель Священної Біблії» [6, с. 155].

У своїй філософській системі Г. Сковорода ділить світ на три окремі світи. Першим серед них є великий світ – Всесвіт, або макрокосмос, другим є невеликий світ, або людина, мікркосмос, а третім світом є світ символів, Біблія [2, с. 29]. Кожен із цих трьох світів також має дві «натури» – матеріальну і духовну, видиму і невидиму. Через пізнання невидимої натури і, особливо, через пізнання Біблії, як світу символів, здійснюється самопізнання. Пізнання ж себе – це пізнання добра і зла, яке неможливе без глибокого пізнання Біблії, а пізнання Біблії і є пізнанням світу [3, с. 2].

Говорячи про місце Біблії у формуванні й утвердженні світогляду Г. Сковороди, необхідно наголосити, що саме вона, Біблія, відіграла тут найвизначнішу роль, їй він віддавав найперше місце серед джерел пізнання оточуючого світу. Попри те, що мислитель знав Святе Письмо досконало, однак процес його біблійного пізнання був безперервним: він продовжував постійно читати і студіювати Біблію, думав над кожним словом, кожною деталлю тексту, тлумачив і говорив, що в найпростішому, на перший погляд, вислові дуже часто захований не для всіх доступний, глибинний зміст і розуміння. Таким чином, Біблія займала центральне місце в філософії Г. Сковороди.

У діалозі «Асхань» мислитель, повертаючись до питання про зміст і значення Біблії для пізнання і Богопізнання, заявляв, що Святе Письмо – це ліхтар, що горить для нас Божим світлом. У суворім, на перший погляд, вигляді в Біблії захована така премудрість, перед якою нічого не варті будь-які матеріальні коштовності. Але «вона лише смиренним своїм коханцям відкривається» [6, с. 293]. На думку Г. Сковороди, Біблія – «нашими предками полишений заповіт, що ховає в собі скарб Богознання. Богознання, віра, страх Божий, премудрість – це одне й те ж. Це справжня мудрість» [1, с. 130]. І ця пізнана Премудрість Божа є неоцінним скарбом, бо вона «робить нас із диких звірів та брудних монстрів чи виродків людьми... незлобливими, повстримними, великодушними та справедливими... Вона відрізняє нас од звірів милосердям та справедливістю, а від скотів стриманістю та розумом; і не інше, що вона є як блаженне лице Боже, таємно на серці написане, сила й правило всіх наших поруків та справ» [7, с. 304].

Біблійна тематика, цитати з Біблії присутні в усіх творах Григорія Сковороди, в тому числі і в його приватних листах. [5, с. 12]. У своїх поясненнях, питаннях чи відповідях він завжди посилався на біблійний текст. Так, його поетична збірка носить досить промовисту назву «Сад божественних пісень, що проріс із зерен Священного Писання». Перед кожною з тридцяти пісень цієї збірки автор поставив епіграфи, показуючи ті зерна, з яких виростають його поетичні творіння. Цитати для цих епіграфів він бере з різних книг Святого Письма: Старого Завіту – Буття, Вихід, Псалтир, Пісня над Піснями, Приповісті Соломонові, Мудрість Ісуса, сина Сірахова, книги Пророків Ісаї, Єремії, Захарії, Йони, Авакума, а також з Нового Завіту – Євангелія від Матвія, Луки, послання апостолів Павла, Івана, Якова, Об'явлення Івана Богослова. За допомогою цих цитат Григорій Сковорода дає ключ до розуміння основної думки, теми віршів, наголошує на їх окремих аспектах та націлює на виявлення не завжди очевидного смислу.

У своїх творах Г. Сковорода також переосмислює біблійні образи, надаючи їм іншого змісту. Завдяки біблійним персонажам, автор

розкриває такі людські риси як правдивість, щирість, доброту, милосердя, любов до ближнього та ін. Так, мислитель найчастіше звертається до образів Єремії, Давида, Ісаїї, Мойсея, Соломона, Павла, Наума, Авакума, Захарії, Єлисея, Якова, Єзекеїля, Йосипа, Авраама, Луки, Лота, Руф, Юдіт, Єви та інш.

Г. Сковорода, вбачаючи в Біблії символічні образи, висловлював думку, яка лежить в основі його філософії, про необхідність вищого, духовного, алегоричного розуміння Біблії та радив читати її без поспіху, ретельно обмірковувати прочитане, аби не сприймати бездумно історії та вислови, складені в давно минулі часи. Його позиція тлумачення Святого Письма виходила з алегорично-символічних концепцій, базувалася на методі старохристиянської екзегези, а не з концепцій критики раціоналістів, характерних для XVIII століття. Цей підхід до тлумачення Святого Письма почав вводити Філон Александрійський, ідеї якого мали великий вплив на філософів Александрійської школи. Він вважав, що «все Писання є алегорія, і завдання тлумача полягає в тому, щоб розкрити «духовний» зміст, захований в цій алегорії» [4]. Такого ж погляду дотримувалися й інші відомі вчителі Александрійської школи Климент та Ориген, які проголошували, що, попри літературний сенс Святого Письма, у ньому слід шукати глибше, правдивіше значення. Так, Климент «вважав, що в Біблії істина передана у формі загадок, символічних алегорій, метафор», а його послідовник Ориген дотримувався думки, ніби в Священному писанні є три змістовні рівні: перший, поверховий, буквальный – доступний «тілесному» сприйняттю; другий – сприйняттю душі, і третій, самий глибокий – духу» [4]. Також у алегорично-символічній формі тлумачили Біблію такі Отці Церкви, як Григорій Ніський, Діонісій Ареопатит, Максим Сповідник. Усі ці філософи мали великий вплив на світогляд Г. Сковороди. Так, Михайло Ковалинський, улюблений учень Г. Сковороди і його біограф, у своїй праці «Життя Григорія Сковороди» називає «тут десяток улюблених авторів нашого філософа. Він такий: Плутарх, Філон, Цицерон, Горацій, Лукіан, Климент, Ориген, Ніл, Псевдо-Діонісій Ареопатит і Максим Сповідник» [6, с. 1353].

Разом із тим, необхідно зауважити, що позиція Г. Сковороди щодо тлумачення Святого Письма співзвучна також із думками визначного українського митрополита Кліма Смолятича (1147-1154), який відзначався серед сучасників своєю освітою і розумом. У своєму посланні до смоленського просвітера Фоми, яке дійшло до нас в переказному варіанті («Послання, написане Климом, митрополитом Руським, священику Фомі і розтлумачене Афанасієм-ченцем»), Клима Смолятич заявляє, що він Святе Письмо витлумачує символічно, бо в ньому чимало є такого, що не треба розуміти буквально, а тільки символічно, «слід розуміти і тлумачити як світ символів», а також дає кілька зразків такого символічного тлумачення

[9, с. 395]. Разом із тим, із «Послання...» Кліма Смолятича «видно, що автор пройшов добру школу візантійської освіченості, і цілком володів алегоричним методом тлумачення Біблії» [4].

Зазначимо, що ортодоксальне богослов'я від Святоотецьких часів впродовж сотень віків категорично й однозначно засуджувало алегоричне тлумачення Святого Письма. Однак, західноєвропейська Реформація і поява в християнстві різних єретичних рухів, поставили питання про назрілу необхідність критичного переосмислення і нового трактування структури Біблії, авторства її окремих книг, часу її написання, співвідношення історії світу, як вона подається в Біблії, з даними інших наступних історичних джерел. Християнська церква активно протидіяла цьому, розуміючи, що новітні дослідження над біблійними текстами, звідси і неминучий відхід від ортодоксального тлумачення, можуть негативним чином впливати на віруючих. Проте, врешті-решт, вона була змушена піти на певні відхилення від давніх позицій. Тому в сучасному християнському богослов'ї ми зустрічаємось із різними підходами чи принципами трактування Біблії і, зокрема, з: а) буквальним, чи, інакше кажучи, літературним підходом (власним і метафоричним); б) таємничим (алегоричним, тропологічним, аналогічним і аккомодативним).

У творі «Ізраїльський змії», Г. Сковорода окреслює проблеми подвійного, буквального і алегоричного розуміння Біблії. У творі, як і в супровідному листі до М. Ковалинського від 26 вересня 1790 року, Г. Сковорода гостро заперечує буквальне (літературне) розуміння Біблії, сприйняття її повідомлень, багато з яких він називає суєвірям, і висловлює думку про необхідність рішучої боротьби з ним. Зокрема він стверджує, що оповідання про створення світу не можна розуміти дослівно, і категорично відхиляє чудесний елемент у Біблійних історіях [6, с. 737]. У таких чудесних історіях він вбачає «тлін, непотрібне», бо ж не може блаженна натура, як каже він, повстати всупереч її власних законів, які мали однакову силу і раніше, і тепер. Тому-то він утверджує необхідність вищого, духовного, алегоричного розуміння Біблії. Відповідаючи на звинувачення, що нібито він взагалі відкидає історію Старого і Нового Завіту, Сковорода заявляв, що він їх визнає, але прагне відшукати в них за дослівним розумінням закладену в них істинну суть – «знову кажу, що в Біблії одне на лиці, а інше в серці. Як Алківіадська ікона, що по-грецьки називається στήνός, з лиця була жартівлива, а всередині ховала Божу велич» [6, с. 754]. «Обравши символіко-алегоричний метод як базовий принцип інтерпретації Святого Письма, Сковорода значно розвинув і поглибив українську церковно-релігійну традицію, у контексті якої богословський компонент мислителя можна сміливо оцінювати як вершинне досягнення філософсько-богословської думки кінця XVIII сторіччя і заодно

розглядати його як духовну підвалину українського національного ідеалу» [10, с. 103].

Отже, Г. Сковорода не приймав а ні догматичного, раз і назавжди усталеного трактування Біблійних текстів, ні його буквального розуміння, вважаючи такий підхід далеким від пошуків дорогоцінної істини, що міститься в Біблії. Він завжди пам'ятав, що Свята Книга – це не тільки людське слово, але це слово Боже, яке вказує шляхи Господні. Виходячи з цього міркування, стає зрозумілою причина його символічного методу в тлумаченні Біблії. Читач повинен заглибитися, проникнути в текст, щоб зрозуміти, куди ведуть ці дороги. Тільки ця умова дає можливість дійти до відповіді, яку запропонував наш мислитель, відповідаючи словами пророка Наума: «Ось у горах і кроки посланця, вісника миру!» (Наума 2.1).

На думку мислителя, щоб зрозуміти Біблію, треба подорожувати від низу до вершини. «...Гора є слід Божий, а куди вона веде? – На Сіон-гору веде. Та Сіон-гора земна. Вона веде до небесної. Сіон дивиться на місто. Небесна гора – на весь світ» [6, с. 781]. Таким чином, як гора Сіон, яка також є знаком Бога, дивиться на землю, так Біблія веде до гори Божої, небесного Сіону, який дивиться на всю землю. Цей шлях необхідний на ниві біблійного пізнання.

На початку сходження до мудрості Писання, за словами небожителів, треба було покинути весь багаж цього світу. «Якщо ти йдеш до моря, щоб помити свої ноги, чи не має сенсу залишити багнюку землі?» [8, с. 181]. За словами Григорія Сковороди, тільки щира і вільна людина може зрозуміти справжній зміст Святого Письма.

При цьому слід наголосити, що Сковорода застерігає тих, хто читає Біблію, «про страшну небезпеку в читанні», оскільки «у самому раї слова Божого приховані диявольські сіті, то треба діяти з великою обережністю, щоб при самому читанні й повчанні закону Всевишнього не заплутатися нам у сіті лукаві за прикладом Іуди» [6, с. 782].

Філософ попереджає, що на шляху навчання, а точніше, життя згідно з Біблією, людину можуть спіткати спокуси, які присутні під час довгої подорожі, адже в щоденному житті диявола сітки приховані. «А ось ті сіті: сріблολюбство, честолюбство, пристрасть до насолод, пиха» [6, с. 782]. Це злі душі, які намагаються зв'язати й стримати душу, яка прагне піднятися на гору божественної мудрості, представленій в Біблії. «Усі ці душі повертаються в землю свою... звідки нас має намір вивести лиш слово Боже» [6, с. 783]. Продовжуючи, Сковорода наголошував, що в Біблії можна прочитати такі епізоди з життя Авраама, Давида, Соломона, Йова, які здатні збудити лихі думки і плотські наміри, навів приклади зі Святого Письма і, посилаючись на тогочасний світ, зазначив, що багатьох «знищила грязь Лотового п'янства! Незліченних розтлила отрута Давидового перелюбства, а в старості його – уявна дурість діволожства» [6, с. 782]. Одні, читаючи Святе Письмо і бачачи ревність пророка Іллі,

нагострили ножа на ближнього, інші від воскресіння Лазаря, від зцілення сліпих, від визволення одержимих не повернулися до Бога, а перетворилися «на плотомудруючих скотів» [6, с. 782], які живуть лише тілесними потребами, «... обожаємо речовину в ладані, у свічках, у живописі, в образах і церемоніях, забувши, що, крім Бога, ніщо не благо, і, що всяка зовнішність є тлін і клятва» [6, с. 782]. Мислитель усвідомлював, що навіть ті, хто знайомий із цим шляхом біблійного пізнання, повинні бути дуже уважними, тому що спокуси приховані, але завжди агресивні для них. Біблія, – каже він, – наповнена «безоднями і спокусами». Вона – це сфінкс. Тому читати її треба без поспіху, реально обмірковувати прочитане, читати так, щоб не сприймати бездумно прочитані біблійні історії та вислови, а пізнавати істину за істиною, здобуваючи собі благодать. Серце людини, на думку філософа, має вдумливо приймати в себе зерна вічності, якими є слова Божі. «Тоді серце стає доброю нивою, падає й приймає вічності зерно, а плоть, як поле квітами і як суха в кущах палиця, процвітає весняних гілок, наче горіх, наповнюється зерном отим: «Я хліб живильний»...» [6, с. 790]. А коли в серці, і, отже, в думці, поселяються слова і думки Божі, то серце стає вічним і вічною стає така Людина.

У біблійному вченні, як і в духовному житті, на думку Григорія Сковороди, необхідний вихователь, вчитель. Приклад такого вчителя є на сторінках Священної Книги. «Вийшов Товія шукати чоловіка, який міг би піти з ним у Мідію і який знав би туди дорогу. Вийшов він і знайшов ангела Рафаїла, що стояв перед ним, але він не знав, що це ангел Божий» (Книга Товита, 5:4) [6, с. 781]. Говорячи про вчителя, який повинен надати знання Біблії, мислитель порівнював його з ангелом Рафаїлом. Г. Сковорода писав, що: «Ангел, апостол і істинний богослов є одне й те ж. Але звідки ти знаєш, хто посланий Богом? Прислухайтесь до слів Єремії (Єрем. 23, 22): «Якби вони почули мою пораду, то здійснили б слова мої й відвернули б людей моїх від шляху їх лукавого і від починань лукавих» [6, с. 781]. Мислитель стверджував: «...бачиш, що посланцем Божим є той, хто схиляє до навчання, але ще краще той, хто веде до віри, без якої навіть чеснота не є чеснотою» [6, с. 781]. Учитель не тільки навчає розумового читання, а й запроваджує роздуми над Святим Письмом. Прототипами таких учителів у біблійному вченні на переконання Г. Сковороди були: Василій Великий, Іоан Златоуст, Григорій Назіанзин, Амвросій, Ієронім, Августин, папа Григорій Великий та подібні до них [6, с. 781]. Вони своєю наукою сягали слово Господнє, «й могли з Павлом сказати: «Ми ж розум Христа маємо»». На думку Сковороди, вчитель Біблії мав передати дух Святого Письма, а не просто дослівно пояснювати його значення, адже «богословіє вчить або зцілює найпотемніші в душі починання, поради і думки» [6, с. 781]. Філософ вважав, що людину треба підготувати до сприйняття Божого Одкровення у всій його повноті. Він стверджував, що Біблія – це книга,

яка навчає і підтримує духовне життя, Книга, яка веде на небесну гору.

Таким чином, ми приходимо до висновку, що творчість видатного українського філософа Григорія Сковороди сповнена біблійними засадами. А, отже, саме Біблія стала для нього вагомим джерелом пізнання, духовним імперативом, що визначали становлення Г. Сковороди як філософа, релігійного мислителя, а також сформували ціннісну орієнтацію та детермінували його спосіб мислення. Біблія була, за словами Сковороди, єдиною й незрадною нареченою, піклування про яку й захоплення якою визначали сенс його життя. Сьогодні ми можемо беззаперечно стверджувати, що вся творча спадщина «українського Сократа» є однією великою книгою про Біблію, яку він знав, любив і виділяв з поміж інших. В умовах жорстокої агресії неоімперії кремля проти сучасної України філософська спадщина Григорія Сковороди набуває особливого значення як основа боротьби з релігійним фундаменталізмом [11] та тоталітаризмом.

1. Багалій Д.І. Г.С.Сковорода – мандрівний філософ. Харків. 1926. 397 с.

2. Грабовська І. Ідеї справедливості у філософії Григорія Сковороди в контексті західної філософської традиції трактування поняття справедливості (до 300-річчя філософа). *Українознавство*. № 2, 2022. С. 26–31.

3. Колодний А. «Бог біля тебе, з тобою є, в тобі є...» Філософська релігійність Григорія Савича Сковороди. *Людина і світ*. №9. 1994. С.2–5.

4. Кралюк П. Богословська думка Київської Русі. Кирило Турівський, Клим Смолятич. URL: https://risu.ua/bogoslovska-dumka-kijivskoji-rusi-kirilo-turivskiy-klim-smolyatich_n82895

5. Попович М.В. Сковорода: філософія свободи. К.: Майстерня Білецьких. 2007. 256 с.

6. Сковорода Г. Повна академічна збірка творів / За ред. проф. Леоніда Ушкалова. Х.; Едмонтон; Торонто, 2011. 1402 с.

7. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2т. К.: Наукова думка, 1973. Т.1. 532 с.

8. Сковорода Г. Повне зібрання творів: У 2т. К.: Наукова думка, 1973. Т.2. 574 с.

9. Тисяча років української суспільно-політичної думки. У 9-ти т. К., 2001. Том І. С. 393–397.

10. Шевченко В. Григорій Сковорода і префігуральна екзегеза Біблії. *Філософська думка*. № 5. 2014. С. 98–109.

11. Hrabovska I.M., Talko T.M. (2022). The influence of religious fundamentalism on the formation of the image of the aggressor in the consciousness of modern ukrainian students. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects : Scientific monograph*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". P. 1350–1357.

References:

1. Bahalii D.I. (1926). *H.S. Skovoroda – mandrivnyi filosof* [G.S. Skovoroda is a traveling philosopher]. Kharkiv. 397 p. (in Ukrainian).

2. Grabovs`ka I. (2022). *Idei spravedlyvosti u*

filosofii Hryhoriia Skovorody v konteksti zachidnoi filosofskoi tradytsii traktuvannia poniattia spravedlyvosti [Ideas of justice in the philosophy of Grigoriy Skovoroda in the context of the Western philosophical tradition of the interpretation of the concept of justice] (do 300-richchia filosofa). *Ukrainoznavstvo*. № 2. P. 26–31 (in Ukrainian).

3. Kolodnyi A. (1994). «Boh bilya tebe, z toboyu ye, v tobi ye...» *Filosofs'ka relihiynist' Hryhoriya Savycha Skovorody* ["God is near you, is with you, is in you..."] Philosophical religiosity of Hryhoriy Savich Skovoroda]. *Lyudyna i sviat.* №9. P. 2–5 (in Ukrainian)

4. Kraliuk P. (2017). *Bohoslovska dumka Kyivskoi Rusi*. Kyrylo Turivskiy, Klym Smoliatych [Theological thought of Kyivan Rus. Kyrylo Turivskiy, Klym Smolyatych]. URL: https://risu.ua/bogoslovska-dumka-kijivskoji-rusi-kirilo-turivskiy-klim-smolyatych_n82895 (in Ukrainian).

5. Popovych M. (2007). *Skovoroda: filosofiya svobody* [Skovoroda: the philosophy of freedom]. K.: Maysternya Bilets'kykh. 256 p. (in Ukrainian).

6. Skovoroda H. (2011). *Povna akademichna zbirka tvoriv / Za red. prof. Leonida Ushkalova* [Complete academic collection of works, ed. by prof. L. Ushkalov]. Kh.; Edmonton; Toronto, 1402 p. (in Ukrainian).

7. Skovoroda H. (1973). *Povne zibrannia tvoriv:*

U 2t. [Skovoroda H. Complete collection of works: In 2 volumes]. K.: Naukova dumka, T.1. 532 p. (in Ukrainian).

8. Skovoroda H. (1973). *Povne zibrannia tvoriv: U 2t.* [Skovoroda H. Complete collection of works: In 2 volumes]. K.: Naukova dumka. T.2. 574 p. (in Ukrainian).

9. *Tysiacha rokiv ukrainskoi suspilno-politychnoi dumky* [A thousand years of Ukrainian social and political thought]. U 9-ty t. K., 2001. T. I. P. 393–397 (in Ukrainian).

10. Shevchenko V. (2014). *Hryhoriy Skovoroda i prefiguralna ekzegeza Biblii* [Hryhoriy Skovoroda and the prefigurative exegesis of the Bible]. *Filosofska dumka*, № 5. P. 98–109 (in Ukrainian).

11. Hrabovska I.M., Talko T.M. (2022). The influence of religious fundamentalism on the formation of the image of the aggressor in the consciousness of modern ukrainian students. *The Russian-Ukrainian war (2014–2022): historical, political, cultural-educational, religious, economic, and legal aspects: Scientific monograph*. Riga, Latvia: "Baltija Publishing". P. 1350–1357.

DOI: <https://doi.org/10.17721/2520-2626/2022.31.8>
УДК 821.161.2:140.8(477)

Жанна ЯНКОВСЬКА

доктор філологічних наук,
професор кафедри філософії та культурного менеджменту
навчально-наукового Інституту соціально-гуманітарного менеджменту
Національного університету «Острозька академія»

ORCID: 0000-0002-7846-2796
Email: zanna.malva@gmail.com

Людмила СОРОЧУК

кандидат філологічних наук, науковий співробітник,
Центр українознавства філософського факультету
Київський національний університет імені Тараса Шевченка

ORCID: 0000-0003-0478-356X
Email: lvs1166@ukr.net

«ПІЗНАЙ СЕБЕ САМОГО»: НАЦІОНАЛЬНО-ФІЛОСОФСЬКЕ ЗВУЧАННЯ ПОЕМИ-СИМФОНІЇ П. ТИЧИНИ «СКОВОРОДА»

Анотація. Шануючи пам'ять Григорія Савича Сковороди у ювілейний рік від дня народження, можемо говорити про вічний, невичерпний потенціал його творчості та ідей, які наділені категорією позачася, набирають нових смислів у кожен епоху ось уже майже три століття. Життя та філософсько-літературна спадщина Г. Сковороди (що за змістом взаємодоповнюються, бо у свої твори він вкладав роздуми про смисл буття) з різного погляду неодноразово досліджувалися науковцями. Стали вони предметом осмислення й у літературно-художній творчості багатьох письменників та поетів, у тому числі й Павла Григоровича Тичини.